

§ . Асаблівасці будовы словазлучэнняў у сучаснай беларускай літаратурнай мове

Словазлучэнні, якія ў беларускай і рускай мовах служаць для выражэння аднолькавых сэнсавых адносін, могуць адрознівацца граматычна. Гэта звязана з асаблівасцямі дапасавання і кіравання.

У словазлучэннях з дапасаваннем, у якіх галоўны кампанент выражаны лічэбнікам *два* (*дзе*), *абодва* (*абедзве*), *тры*, *чатыры*, залежны кампанент ужываецца ў форме Н. склону множнага ліку (*два вершы, дзве краіны, абодва падручнікі, абедзве рэчкі, тры чалавекі, чатыры інжынеры*). У рускай мове ў такіх словазлучэннях залежны кампанент стаіць у форме Р. склону адзіночнага ліку (*два стихотворения, две страны, оба учебника, обе реки, три человека, четыре инженера*).

У словазлучэннях з кіраваннем, у якіх галоўны кампанент выражаны дзеясловамі *дзякаваць*, *аддзячыць*, *падзякаваць*, *выбачаць*, *прабачаць*, *дараваць*, залежны кампанент мае форму Д. склону: *дзякаваць настаўніку, падзякаваць бацькам, выбачаць сябру* (рус. *благодарить учителя* – В. склон).

Пры дзеясловах руху *ісці*, *бегчы*, *ехаць*, *плысці*, *ляцець* і інш. у словазлучэннях з акалічнаснымі аб'ектна-мэтавымі адносінамі ужываюцца назоўнікі, займеннікі ў В. склоне з прыназоўнікамі *на*: *пайсці на журнал, бегчы на хлеб, схадзіць на ваду, ляцець на сястру* (рус. *пойти за журналом* – Т. склон).

У словазлучэннях, у якіх галоўны кампанент выражаны дзеясловамі руху і волевыяўлення тыпу *выпраўляць*, *пасылаць*, *накіроўваць*, *адпраўляць* і інш., а залежны – назоўнікамі *грыбы*, *ягады*, *рыба*, назвамі грыбоў, ягад, залежныя словы маюць форму В. склону з прыназоўнікамі *у*: *пайсці ў ягады, выбраліся ў маліны, адправіліся ў грыбы, паслалі ў рыбу* (рус. *пойти за ягодами* – Т.склон).

Пры дзеясловах *жартаваць*, *цешыцца*, *дзівіцца*, *смяяцца*, *насміхацца*, *кпіць*, *пасмейвацца*, *здэкавацца* ужываецца форма Р. склону з прыназоўнікамі з назоўніка, займенніка: *жартаваць з сябра, дзівіцца з раскошы, смяяцца з іншага, здэкавацца з іх* (рус. *шутить над другом* – Т.склон).

У словазлучэннях, у якіх галоўны кампанент выражаны дзеясловамі *ажаніць*, *ажаніцца*, залежны кампанент стаіць у форме Т. склону з прыназоўнікамі з: *ажаніць з Мікалаем, ажаніцца з суседкай, ажанілі з каханым* (рус. *жениться на соседке* – М.склон).

Пры словах *хворы*, *хварэць* назоўнік мае форму В. склону з прыназоўнікамі *на*: *хворы на грип, хварэць на коклюш* (рус. *больной гриппом* – Т.склон).

Для выражэння акалічнаснага значэння адлегласці, прасторы, часу колькасна-іменнае спалучэнне ўжываюцца з прыназоўнікам *за*: *метраў за сем ад плошчы, кіламетраў за шэсць, жыў за тры кіламетры ад лесу, больш за чатыры гады* (рус. *метров в семи от площади – М. склон*).

Для выражэння акалічныхсных адносін прычыны ў беларускай мове ўжываюцца дзеяслоўныя словазлучэнні з прыназоўнікам *праз*: *спазніўся праз дождж, не прыйшоў праз хваробу, не зрабіў праз ляготу, плакала праз цябе, не спаў праз гэта* (рус. *опоздал из-за дождя – Р. склон*). Прыназоўнік *праз* ужываецца таксама ў спалучэннях *праз смех, праз слёзы, праз зубы*: *сказаць праз смех, шаптала праз слёзы, казаць праз зубы* (рус. *сказаць сквозь зубы – В.склон*).

Для беларускай мовы характэрны словазлучэнні, у якіх галоўны кампанент выражаны формай вышэйшай ступені параўнання якаснага прыметніка або прыслоўя, а залежны – назоўнікам, займеннікам у форме В. склону з прыназоўнікам *за*: *старэйшы за сястру, даражэйшы за ўсіх, ярчэй за святло, танней за касцюм* (рус. *старше сестры, дороже всех – Т.склон*).

У сучаснай беларускай літаратурнай мове асаблівасці будовы праяўляюцца таксама ў словазлучэннях:

- адсутнічаць па суботах, ісці па палях** (отсутствовать по субботам, идти по полям);
- вызначаць на смак, на густ, на водар** (определять по вкусу, по запаху);
- выракацца зямлі** (отречься от земли);
- даглядаць хворага** (ухаживать, смотреть, присматривать, приглядывать за больным);
- дапячы суседу** (допечь, доить соседа);
- думаць, кланаціцца, марыць, непакоіцца пра дзяцей** (думать, хлопотать, мечтать, беспокоиться о детях);
- загадчык адзела** (заведующий отделом);
- заляцацца да Марылі** (ухаживать, волочиться за кем; заигрывать, любезничать с Марией);
- знаходзіцца ў суседстве** (находиться по соседству);
- падобны да бацькі** (похожий на отца);
- павярнуцца да сяброў** (вернуться к друзьям);
- пазбавіцца клопату** (избавиться от хлопот);
- пісаць, дасылаць, адпраўляць на адрас** (писать, отсылать, отправлять по адресу; пісаць да сына – писать сыну);
- пытацца пра экзамен** (спрашивать об экзамене);
- радавацца з нагоды свята** (радоваться празднику);

сказаць пад сакрэтам (сказать по секрету);

спазнацца з бядою (пережить беду);

спяваць на поўны голас (петь во весь голос);

страляць, біць, ступаць па стале (стрелять, бить, стучать по столу);

сумаваць па родных (тосковать, грустить по родным);

тлумачэнне памылак (работа над ошибками);

хадзіць паўз вокны (ходить под окнами);

чытаць самому сабе (читать про себя).

Структурная і семантычная разнастайнасць словазлучэнняў садзейнічае шырокаму развіццю сінаніміі, якая дазваляе з найбольшай дакладнасцю выражаць розныя сэнсавыя адносіны, параўн.: *сумаваць аб бацьку / сумаваць па бацьку / сумаваць без бацькі* (аб'ектныя адносіны); *прыехаць адпачыць / прыехаць з мэтай адпачыць // прыехаць на адпачынак / прыехаць для (дзеля) адпачынку* (акалічнасныя мэтавыя адносіны); *сядзець у кухні / сядзець на кухні* (акалічнасныя прасторавыя адносіны); *працаваць месяц / працаваць на працягу месяца* (акалічнасныя часавыя адносіны); *захварэць ад гора / захварэць з гора* (акалічнасныя прычынныя адносіны); *сеяць цераз сіта / сеяць праз сіта* (акалічнасныя адносіны спосабу дзеяння).